

LA *DOLONIA* BURLESCA D'HIPÒNAX

Jaume Pòrtulas

L'únic episodi de la *Iliada* del qual consta de manera positiva que era mencionat per Hipòanax (contrastant amb els motius odísseics, que sens dubte donaven lloc a vastos desenvolupaments en l'obra del col·liambògraf d'Efès, a una autèntica *Odíssea* paròdica) és la mort de Resos. Cf. fr. 72 Dg (=72 W):

ἐπ' ἰαφμάτων τε καὶ Θρηϊκίων πάλων
λειυκῶν † δείους κατεγγὺς † Ἰλίου πύργων
ἀπιηναρίσθη Ῥῆσος, Αἰνίων πάλμυς

Com assenyala Degani *ad loc.*, «Homeri Doloniam aperte respicit poeta; vide etiam fr. 23 Dg (=16 W)»:

ἐγὼ δὲ δεξιῶι παρ' Ἀρήτην
κνεφαῖος ἔλθὼν ῥωιδιῶι κατηγλίσθην

A propòsit d'aquest segon passatge, l'opinió normal és que el poeta manlleva una metàfora militar —reeixir heroicament a plantar les tendes— per explicar una trivial, potser sòrdida aventura eròtica, que involucraria Arete i, versemblantment, el mateix narrador. D'acord amb el comentari de Degani, el verb κατηγλίσθην «a militari significatione in eroticam transfertur»; la parò-

dia d'un passatge particularment significatiu de la *Dolonia* (II. X, vv. 274-276) és inequívoca. Em proposo d'explotar aquesta línia de connexió entre els dos fragments (referència temàtica a un episodi de la *Dolonia*, en un cas; en l'altre, evocació paròdica d'uns versos d'aquest mateix episodi), a favor de la hipòtesi que els dos passatges hiponacteus pertanyien a contextos veïns. Llur combinació, temptativa, potser ens induiria a percaçar, també en Hipòanax, una *Dolonia* de burles amb un abast i una envergadura difícils de determinar, per ara. De la mateixa manera que en un altre lloc hem resseguit l'aparició d'Arete en contextos de paròdia odisseica, per suggerir que, d'acord amb un procediment més endavant car a la comèdia, Hipòanax contaminava una narrativa pretesament d'actualitat amb la distorsió ferotge de paradigmes mítics¹, així també pensem que el record prestigiós d'Ulisses i de Diomedes hauria servit d'embolcall a la narració d'una aventura nocturna, encanallada, del mateix narrador, en el marc del que ens agradaria anomenar una *Dolonia* de burles. Però per precisar aquesta intuïció, ens caldrà fer un excurs a propòsit d'una festivitat dèlfica de la qual s'han remarcat, tradicionalment, les connexions amb les Targèlies jòniques, marc de l'expulsió del *pharmakós*.

En efecte, en el calendari ritual de Delfos, el nom de *Dolonia* es relacionava amb les festes eneàtiques del Septerion². Es tractava d'una agressió furtiva (hom conjectura que es produïa de nit; de fet, però, les nostres fonts guarden silenci sobre aquest particular), contra una cabana (σκήνη) construïda a l'era (ἄλως) i que tenia tot l'aspecte del palau d'un rei o d'un tirà³. Per ésser exactes, *Dolonia* no és el nom de la mateixa empresa, sinó de la ruta d'accés (Fontenrose⁴ parla d'una escalinata), per la qual s'arribava a la cabana; almenys, el testimoni de Plutarc *De def. orac.* 418 a es deixa interpretar en aquest sentit: «διὰ τῆς

¹ Cf. J. PORTULAS, «Ipponatte e Petronio I», *QUCC* 45 (n.s. 20/2, 1985, pp. 121-39).

² Les celebracions eneàtiques, a més del Septerion, englovaven, en un cicle orgànic, la Charilla i l'Herois. Cf. PLUT., *q.Gr.* 293c, i vegeu J. FONTENROSE, *Python. A Study of Delphic Myth and Its Origins*. University of California Press 1980, pp. 453-64.

³ Cf. PLUT., *Mor.* 293c, 418ab, 1136a; AEL. *VH* 3.1; STRABO 9.3.12, p. 422; STEPH. BYZ. 149 Holst.; Arg. 3 ad PIND. *Pyth.*

⁴ *Op. cit.* n. 2, p. 453.

ὄνομαζομένης Δολωνείας ἔφοδος». El mateix Plutarc té cura d'especificar que fóra erroni considerar, com alguns pretenen, que l'episodi comporta una imitació de la mort de Pitó. Per altra banda, les connotacions del nom, en el sentit d'una agressió furtiva duta a terme per mitjans astuts, evoquen indiscutiblement la sanguinària expedició d'Ulisses i de Diomedes en el camp troià. Ens interessa de notar amb Jeanmaire (de moment sense prendre partit) que «l'emploi du mot *Dolonie*, pour désigner une action rituelle dont les rapports avec le chant X de l'*Iliade* restent problématiques, se concevrait au mieux si le terme *Dolonie* avait convenu à toute espèce de «momérie» où prenaient part des masques d'un certain type, notamment des hommes déguisés en loups⁵».

L'assalt contra la cabana, en el curs del qual es trabucava una taula parada en l'interior⁶ i es calava foc al bastiment sencer, era dirigit per un jove que tingués pare i mare encara vivents, el παῖς ἀμφιθαλής⁷, que tot seguit fugia fins a la vall tessàlia de Tempe, considerat com un boc emissari que emmena amb ell totes les sutzures de la comunitat. A Tempe, se sotmetia a una sèrie de rituals de purificació; collia un branc de llorer (que serviria, més tard, per coronar els triomfadors pítics), i empenia el camí de retorn a Delfos, al so de la música de les flautes, honorat solemniament i festejat per tots els pobles i comunitats de la vora del camí. Fontenrose⁸ afirma del conjunt del festival que «it was a sequence of cleansing and expiatory rites». De fet, ja en la narració de Plutarc *Mor.* 418 ab, les cerimònies de Tempe són anomenades «οἱ τε γινόμενοι περὶ τὰ Τέμπη καθαρμοὶ μεγάλου τινὸς ἄγου καὶ τολμήματος». Jeanmaire, pel seu cantó, assenyala que aquestes accions tenen com efecte transferir i eliminar la sutzura «conçue comme une contagion toute matérielle⁹». Altra-

⁵ Cf. H. JEANMAIRE, *Couroi et Courètes*, Lille 1939 (reprint Nova York 1975), p. 401.

⁶ Cf. PLUT., *De def. orac.* 418a τὴν τράπεζαν ἀνατρέψαντες. L. GERNET, *Anthropologie de la Grèce antique*, Paris 1967, p. 162, n. 44, remarca: és curiós que trobem precisament un episodi similar en una de les versions principals de la llegenda de Licaó, la qualificada d'hesiòdica.

⁷ A propòsit d'aquesta positiva qualificació religiosa, cf. L. ROBERT «Amphi-thalès», *HSCP*, Suppl. vol. I (1940), pp. 509-519.

⁸ *Op. cit.* n. 2, p. 456.

⁹ *Op. cit.* n. 5, p. 402.

ment, però, no em semblaria assenyat de regatejar al mateix Jeanmaire la versemblança de la hipòtesi que el conjunt cerimonial comporti un rerafons de caire iniciàtic¹⁰. El retorn del παῖς a Delfos tenia lloc al so de les flautes, explícitament mencionat: l'aire de flauta que acompanyava tantes situacions hiponactees¹¹.

Sembla bastant probable que les celebracions del Septerion tinguessin lloc (bé que cada vuit anys) vers el mateix període que les Targèlies àtiques¹². El llorer de Tempe aconpleix la mateixa funció de l'εἰρσειώνη de les Targèlies, que també era portada per un παῖς ἀμφιθαλής. Idèntica, la preocupació compartida per la purificació ritual. I no cal pas insistir sobre les connexions entre el *pharmakós* de les Targèlies i els καθαρμοὶ μεγάλου τινὸς ἄγου καὶ τολμήματος, que constitueixen, segons Plutarc, el nucli de les cerimònies de Tempe.

Resulta que entre les contrades que recorria la processó dèlfica hi havia els Enians. Temps era temps, aquests havien abandonat el seu *habitat* original al nord, a Tessàlia, per establir-se a la vora de Delfos, on s'estrenaren amb un sacrifici humà: per posar terme a una plaga, lapidaren el seu rei¹³. En efecte, Plutarc, *q.Gr.* 293 f-294 c i 297 bc, explica que Oinoclos era rei dels Enians; va conduir el seu poble fins a Cirra i allí fou lapidat perquè l'oracle d'Apol·lo declarà que aquest sacrifici era necessari si hom volia fer cessar la fam que amenaçava tota la contrada. Més tard, els Enians habitaren prop de les ribes de l'Inacos, o bé a la vora de Delfos. En època plenament històrica, acudien a Delfos amb

¹⁰ *Op. cit.*, pp. 390s, 393s, 396-98.

¹¹ Cf. HIPONAX 146 Dg (=153 W) i 203 Dg (=153 W), dubium; i vegeu C. MIRALLES «Il fr. 78 W di Ipponatte», *QUCC* 43 (n.s. 14/2, 1983), p. 11, n. 13.

¹² De fet, el punt fora discussió és que precedien els Jocs pítics, des del moment que fornien els llorers als triomfadors. Com que calia un cert temps per a l'anada i el retorn de la processó de Tempe, que partia després de la *Dolonia*, és lògic de situar-la vers el final de la primavera o els inicis de l'estiu (JEANMAIRE, *op. cit.*, p. 404). Període que correspon, *giassa moda*, a l'absència de Teseu i els seus companys d'Atenes; partits el sisè dia de Muniqion, retornen per les Oscofories. Vegeu L. DEUBNER, *Attische Feste*, Berlín 1932; H. W. PARKE, *Festivals of the Athenians*, Londres 1977; M. CAMPS i GASSET, *Les festes gregues*, tesi inèdita, Universitat de Barcelona, pp. 216-19, 245 ss.

¹³ Dossier mític dels Enians a L.R. FARNELL, *Cults of Greek States IV* (reprint Chicago 1971), p. 272 i Ref. 77, i a W. BURKERT, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, Univ. of California Press 1979, pp. 65-66 i 171, n. 15.

motiu de les festes del Septerion, amb la intenció d'oferir una hecatombe precisament sobre la tomba de Neoptòlem-Pirros¹⁴. La mort d'aquest, si els estudiosos contemporanis tenen només part de raó, era perfectament comparable amb la del *scapegoat*¹⁵.

Ara bé, sembla que els Enians apareixien almenys a dues represes en les magres romanalles de l'obra hiponactea. Per una banda, Resos és presentat com el seu sobirà (cf. supra, fr. 72 Dg=72 W). Ningú que hagi reflexionat amb una mica de deteniment sobre la manera com el santuari dèlfic integrava en el marc de les seves llegendes i escenaris rituals personatges heroics que, de fet, pertanyien a tradicions locals geogràficament molt diverses, no s'arriscarà a afirmar que Resos està massa sòlidament ancorat o bé a la Tròade o bé a Tasos com per a desplaçar-lo a les rodalies de Delfos. Per altra banda, també Cicó presenta connexions amb els Enians. Hipòanax, blasmant-lo, amb tota versemblança, per la seva avidesa i cupiditat, l'anomena Κίκων δ' ὁ πανδάλητος ἄμμορος καύης (fr. 3 Dg=4 W); i Tzetzes, *ad Lyc.*, 425 p. 156, 16-17 i 741 p. 238, 28-29 Scheer ens aclareix: καύης δὲ ὁ λάρος κατ'Αἰνιᾶνας.

Llavors, des del moment que hem establert que els Enians participaven periòdicament en un ritual similar al del *pharmakós*, i que és versemblant que la figura hiponactea de Cicó es vinculi a aquest grup ètnic; des del moment que Cicó és presentat com un músic detestable i que la processó de Tempe avançava al so de les flautes (una música similar a la que acompanyava el suplici del *pharmakós*?), sembla factible postular que Cicó ocupava un rol no pas secundari en aquest suplici, tal com era evocat a diverses represes (no sabem amb quina freqüència, ni tampoc massa en quin context) per Hipòanax. En aquest punt, cal retre homenatge a la lucidesa de Medeiros¹⁶ en aprovar, bé que de manera dubitativa, la vella proposta de Romagnoli¹⁷, en el sentit que Cicó prenia part en les cerimònies de l'expulsió del *pharmakós* —en-

¹⁴ El culte dèlfic dels Enians en honor de Pirros és descrit detalladament per HELIOD., *Aith.* 2. 34s., 3.1-6. Notícies sobre els Enians i les seves migracions a Y. BEQUIGNON, *La Vallée du Spercheios des origines au IV siècle*, París 1937.

¹⁵ Cf. G. NAGY, *The Best of Achaeans. Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, Baltimore i Londres 1979 («The Death of Pyrrhos», pp. 118-41).

¹⁶ W. DE SOUSA MEREIDOS, *Hipónax de Éfeso I. Fragmentos dos Iambos*. Coimbra 1961, p. 28.

¹⁷ E. ROMAGNOLI, *I poeti lirici I*, Bolonya 1931, p. 198.

cara que el suggeriment de Romagnoli que hi portés quelcom (potser les vergues per a la flagel·lació de la víctima o, alternativament, els στέμματα de l'εἰρησιώγη) resulti gratuïta i mancada de suport.

Convé no oblidar que un dels protagonistes de la *Dolonia* era precisament Ulisses: l'heroi homèric evocat més vegades per Hipòanax, versemblantment¹⁸. Hom no pot deixar de preguntar-se quin seria l'estatut d'Ulisses a Delfos, com s'integraria en el sistema de llegendes i *scénarios* rituals del santuari. L'Ulisses de la *Dolonia* (l'heroi dèlfic, l'heroi d'Hipòanax) és guiat per Doló, l'home llop. No és necessari de repetir aquí el que Carles Miralles ha escrit en una altra banda¹⁹ a propòsit de les connexions entre el llop i el poeta iàmbic; encara més òbvies són les connexions entre llop i *pharmakós*. El llop apareix com un *outlaw*, com un fora de la llei: si se l'atrapa, se'l pot matar. I de quina manera és possible formular això en grec millor que a través de la terminologia del boc emissari? «Ce drame de la pénalité —escriu L. Gernet— a son correspondant dans la religion: le type du condamné rituellement chassé et exécuté fait songer aux *pharmakoi*, aux «boucs émissaires» de bien des cités²⁰». No ens ha de sobtar, per tant, que una *Dolonia* burlesca ocupés una posició destacada en l'obra d'Hipòanax. Però val la pena insistir que, per guanyar algunes clarícies sobre el seu contingut (clarícies que les minses romanalles papiràcies ens regategen avarament), no ha resultat del tot inútil l'apel·lació a l'escenari ritual de la *Dolonia*, integrada en les festes del Septerion dèlfic.

¹⁸ Afirmació que recolza en la hipòtesi que els frs. 74-77 Dg, tan mutilats, contenen les restes d'una *Odissea* paròdica. Aquest punt de vista, postulat per l'editor princeps del paper, E. Lobel, ha estat aprovat amb matisos diversos per M.F. GALIANO i F.R. ADRADOS (*Actus del I Congreso Español de Estudios Clásicos*, Madrid 1958, pp. 79-88 i 184-90, respectivament), i adoptat en les edicions de Medeiros (cf. n. 16), p. 114, i O. MASSON, *Les fragments du poète Hipponax*, París 1962, p. 143. La disposició de l'edició de West denota el seu escepticisme, mentre que Degani opta per una acceptació cauta. Pel que fa a la nostra opinió, que s'inclina per l'afirmativa, cf. art. cit., n. 1.

¹⁹ «The Iambic Poet as a Wolf», C. MIRALLES i J. PÓRTULAS, *Archilochus and the Iambic Poetry*, Roma 1983, pp. 51-60.

²⁰ Cf. L. GERNET, *op. cit.* n. 6, p. 166 (dintre del capítol «Dolon le loup», pp. 154-171).

I per reblar el clau dels nostres punts de vista, podem apel·lar a dues confirmacions menors. Per una banda, s'escau que una de les representacions iconogràfiques més famoses de Doló la constitueix un sarcòfag de Clazomenes²¹, un indret vinculat per tantes tradicions més o menys dignes de confiança al context vital del iambògraf d'Efès²². Per altra banda, tenim un indici, fragmentari, però molt significatiu, en el sentit que la portentosa erudició de Cal·límac evocava aquesta connexió que nosaltres estem rastrejant, entre les Dafnefòries dèlfiques i els *pharmakoi* de la Jònia, i en donava la seva pròpia versió. Efectivament, el llibre IV dels *Aetia* s'obria amb la història de la purificació d'Apol·lo i l'itinerari de la processó de Tempe²³ (frs. 86-89 Pf); i és significatiu que l'*aition* següent evoqués l'expulsió del *pharmakós* d'Abdera²⁴. En l'únic fragment que ens n'ha pervingut (90 Pf: el *lemma* mutilat de la *Diegesi* II 29-40), sembla que és l'esclau que fa de boc emissari el qui parla:

«'Ενθ', Ἄβδηρ', οὐ νῦν [...]λεω φαρμακὸν ἀγινεῖ».

Intuïm que la successió dels *Aetia* cal·límaquis s'ordenava segons un desenvolupament coherent, lògic, encara que, per a nosaltres, llevat de determinats trets, probablement superficials, ben irrecuperable²⁵. Hem de concloure, doncs, que també en

²¹ Cf. H. JEANMAIRE, *op. cit.* n. 5, p. 400.

²² Cf. *Testimonia* 7 (Suda), 9a (Pseudo-Acró als *Ep.* d'Horaci) i 25 (Sulpícia Degani, i el fr. 17 Dg (= 1 W)). Per a les circumstàncies biogràfiques que donaren peu al qualificatiu *Clazomenius*, vegeu la ponderada discussió de E. DEGANI, *Studi su Ipponatte*, Bari 1984, pp. 20 i 86, n. 9.

²³ El tema de la processó de Tempe devia ésser car a Cal·límac, que el reprèn en el marc de la disputa entre l'olivera i el florer (*iambe* IV); cf. els mots d'aquest darrer (fr. 194, 34ss. Pf):

οἱ Δαριῆς δὲ Τεμπόθεν με τέμνουσιν
ὄρευν ἄπ' ἄκρων καὶ φέρουσιν ἐς Δελφοῖς,
ἐπὶν τὰ πόλλωνος ἴσ' ἀγνήται.

²⁴ Recordem, de passada, que Abdera de Tràcia, colònia dels Jonis de l'Àsia Menor, va ésser fundada per emigrants de Clazomenes, precisament (Cf. HDT., I. 168; PIND., *Pae.* 2).

²⁵ La història següent (frs. 91-92 Pf: Melicertes) parla d'un καταποντισμός que hauria donat lloc, en circumstàncies especials, a sacrificis humans d'un tipus molt peculiar; i la que ve després (fr. 93 Pf: Teòdotos de Líparis) tractava també de sacrificis humans —no relacionables, certament, amb el *pattern* del *pharmakós*, sinó més aviat amb la *devotio* romana d'un capítost adversari.

aquest context no resultarà forassenyat de prendre Cal·límac, hereu lúcid i conscient d'una tradició poètica multiseular, arrelada en ocasions rituals, com a guia enmig de la nostra pobresa desesperant d'informacions i clarícies²⁶.

²⁶ Aquest paper forma part d'un estudi extens sobre els fragments d'Hipòanax, escrit conjuntament amb Carles Miralles, i que (esperem-ho) veurà la llum pròximament.